

KORMÁNYOZHATÓ-E A GLOBÁLIS GAZDASÁG?

A tanulmány kísérletet tesz a világgazdasági válság komplexitásának bemutatására, a globális válságkezelés igen összetett folyamatával kapcsolatos nehézségek feltérképezésére (Kína szerepe a világgazdaságban, az uniós válságkezelés komplexitása, a német vezető szerep sajátosságai). A válságkezelés kapcsán felmerülő kihívásokra adható válaszok mellett kitér a globális gazdaság kormányozhatóságának aktuális kérdéseire, többek között a nemzetközi szervezetek kívánatos jövőbeli szerepére.

A PÉNZÜGYI RENDSZER JELENLEGI VÁLSÁGA

Ma már általánosan elfogadott, hogy a nemzetállamok és a jelenlegi nemzetközi szervezetek 2008 óta bizonyították alkalmatlanságukat *az évszázad legnagyobb pénzügyi, gazdasági válsága* kezelésére. Azok az országok, amelyek megtehették – egymással alig egyeztetve – sok tízezer milliárd dollárnyi közpénzt pumpáltak a széteső bankrendszerbe. Ezzel sikerült az államadósságok mértékét csillagászati magasságokba emelniük, ami – mint láttuk – még az euróövezet gyengébb tagjait is az államcsőd szélére sodorta. A világ legjelentősebb jegybankjai néhány év után azonban kezdik belátni, hogy a *mennyiségi könnyítés* sem bizonyul hatékony eszköznek. A likviditás „nem szokványos” bővítése ellenére a növekedés kilátásai – legalábbis a fejlett régiókban – továbbra is meglehetősen bizonytalanok. A 2013-as előrejelzések szerint a gazdag országok közül főleg az Egyesült Államokban várható 2–3 százalékos körüli növekedés. A francia, olasz, spanyol gazdaság teljesítménye tovább csökken, s még az Európa lokomotívjának számító Németország is csupán 1 százalékos körüli növekedésre számíthat. Ezért ma már pénzügyi körökben tényként kezelik, hogy előbb-utóbb befejeződik a jegybankok profiljába amúgy sem igazán illő élénkítés, bár a FED – ugyan fokozatosan csökkentve – egyelőre folytatja a likviditásbővítést. Ha azonban ez bármikor megváltozik, az elsősorban a feltörekvő országok (köztük Magyarország) számára jelenthet újabb drámai fordulatot. Várható ugyanis, hogy az elmúlt néhány évben a viszonylagos likviditásbőség miatt az ezekbe az országokba áramlott több ezer milliárdnyi dollár rövid úton távozni is fog a feltörekvő pénz- és tőkepiacokról. Ma még senki nem tudja, hogy emiatt ezen országok állampapír-kamatainak további növekedése milyen mértékű feszültségek forrása lehet.

Így némi túlzással azt mondhatjuk: az elmúlt évek viszonylagos likviditásbőségének az egyetlen látható „eredménye”, hogy a „forró tőke” tulajdonosai újabb jelentős nyereségeket könyvelhettek el. A bajba jutott országok ugyanis kénytelenek vol-

tak állampapírjaik kamataival is versenyezni egymással. A befektetési lehetőségeket kereső tőketulajdonos amúgy egy alig növekvő globális gazdaságban nem nagyon válogat. Amíg úgy tűnik számára, hogy az Európai Unió például a „problémás gyerekeket” (Görögország, Ciprus, Olaszország, Portugália) is megmenti az összeomlástól, addig a pénzt biztonságban tudja. Még az „unortodox” Magyarország állampapírjait is szívesen megveszi, jóllehet az országban kormány szintű gazdaságpolitika – a szó európai értelmében – nem is létezik. Egyébként ugyanis aligha történhetett volna meg, hogy az állampapírok után fizetett kamatszint az elmúlt években nagyjából a kétszerese volt annak, mint amit a kiebrudalt IMF hitelért kellett volna az országnak fizetnie.

EGY ÚJABB NAIV ILLÚZIÓ VÉGE: KÍNA

2013 nyarán sajnos az is kiderült, hogy az évekig csak „csodaországként” emlegetett Kína pénzügyi rendszere is komoly bajba került. A sanghaji tőzsdeindex több éves negatív rekordokat döntött, s a befektetők egy ideje igyekeznek a kínai bankrésztvényeiktől szabadulni. A tünetek egyébként kísértetiesen hasonlítanak az amerikai és az európai pénzügyi válságban tapasztaltakhoz.

A kínai bankok egymás közötti hitelezése úgyszólván teljesen leállt, s a bankközi kamatláb tavaly június közepén a szokásos néhány százalékról 25 százalékos rekordszintre emelkedett. Kína is küzd az ingatlanbuborékkal, ami a fejlett gazdasági övezetek ingatlanárainak elszabadulásával kezdődött. Itt sem tudták elkerülni, hogy a túlfutó ingatlanberuházások eladhatatlan épületek sokaságát hozzák létre. A „*pénzügyi buborék*” is komoly fenyegetés, miután a gazdaság vérkeringését jelentő hitelállomány teljes összege ma már megközelíti a GDP 200 százalékát.¹ Az elszaporodott *árnyékbankok* (shadow banking system) nyakló nélküli hitelezési tevékenységét a pekingi központi bank már adminisztratív eszközökkel is megpróbálja korlátozni, egyelőre nem sok sikerrel. Az illegális hitelezés ugyanis elképesztő méreteket öltött. A *JPMorgan Chase* bankház szerint a „nem hivatalos” kölcsönök összege már elérte a 36 ezermilliárd jüant, ami a kínai GDP 69 százaléka.² Mindennaposá vált, hogy azok a vállalatok, amelyek olcsó állami hitelekhez jutottak, e pénzt magasabb kamattal adják tovább, vagyis – úgy mellékesen – pénzügyi tevékenységet is folytatnak. Amúgy a magas hozamú, *kockázatos befektetési eszközökkel* (wealth management products) a „mérlegen kívüli” trükközés ugyanúgy zajlik, mint ahogyan azt a válság kirobbanása előtt az Egyesült Államokban is láthattuk.³

Mindez azért aggasztó, mert a világ egyik legnagyobb gazdaságának pénzügyi megingása – *a globális pénzpiacok liberalizált működése miatt* – könnyen egy újabb katasztrófához vezethet. Az eddigi zavarok ugyanis arra utalnak, hogy a pártállam centralizált irányítási rendszere sincs felkészülve arra, hogy kezelje a pénzügyi liberalizáció ellentmondásos következményeit. A jelentős állami tőkével feljavított nagybankok például mindig is hevesen elleneztek a kamatversenyt, s ma már

1 The Economist, June 29th 2013. 12. oldal

2 Az adatot idézi a *hvg* 2013. július 13-ai száma: Nagy Gábor: *Sötétben bujkálók*

3 Lásd a *The Economist* idézett számát: Re-education through Shibor, 53. oldal

látható, hogy ezzel maguk ösztönözték az illegális pénzügyi tevékenység és intézmények elterjedését. A politikailag irányított jegybank radikálisan eltért a globális trendtől, miután ezen a nyáron nem volt hajlandó enyhíteni a bankok rövid távú likviditási válságát. Persze a stratégiaváltás mögött az a felismerés is meghúzódhat, hogy a korábbi tőkeinjekcióival nem érte el a kívánt hatást, mert ezek a pénzek jórészt a feketegazdaságot erősítették.

A pénzügyi válság ráadásul csupán egyike az új, veszélyes jelenségeknek, miután más feszültségek (pl. a látványos környezetpusztítás, a nyugati normáknak semmi-
ben meg nem felelő munka- és lakáskörülmények, a vidék nyomora stb.) eddig is ismertek voltak a kínai gazdaságban. A közgazdászszakma és a világsajtó mégis évek óta szinte kizárólag a növekedés és a devizatartalékok számaitól ájuldozott, már-már a kínai modellt ajánlva a világ „elmaradottabb” régiói figyelmébe.

Be kellene végre látnunk, hogy Kína nagyon távol áll attól, hogy a mai, nyugati típusú liberalizált világgazdaság meghatározó szereplőjévé váljon. Páratlanul gyors felemelkedését főként a 2008-as összeomlás előtti általános likviditásbőségnek, a betanított, olcsó munkaerőt alkalmazó feldolgozóiparnak, és az erre épülő óriási exportoffenzívának köszönheti. Mindezt *igen aktív állami iparpolitika* segítette, amely védővámokkal, közvetlen állami támogatásokkal is ösztönözte az exportot. A kínai áruk így elárasztották a világot, ami egyrészt olcsó termékekhez juttatta a fogyasztók tömegeit, s hatalmas kereskedelmi többletet eredményezett a kibocsátó számára. Az érem másik oldala viszont, hogy a partnerekkel állandósultak a kereskedelmi, szabadalmi, szerzői jogi, termékbiztonsági viták is. Mindennapossá váltak a dömpingvadász Kínával szemben, miután a világ számos országában egyes ágazatok csaknem teljesen ellehetetlenültek a kínai verseny következtében. A feldolgozóipari bérek mindenütt stagnálnak, vagy csökkennek, s a kínai kereskedelmi többlet „ára” – többek között –, hogy az Egyesült Államokban is milliós nagyságrendben szűntek meg munkahelyek.

A mai válság azonban sokkal mélyebb strukturális és szabályozási problémákra is ráirányította a figyelmet, amiről egy harvardi professzor ír gyorsan bestsellerré vált könyvében.⁴ Kína kényszeres növekedési stratégiája ugyanis szerinte az elmúlt egy-másfél évtizedben globális csapdahelyzetet idézett elő a világgazdaságban. Miután 2001-ben – hosszas viták után – Kínát felvették a kereskedelmi liberalizáció védőbástyája, a WTO tagjai közé, fokozatosan fel kellett számolnia az általa addig alkalmazott tiltott iparpolitikai eszközök jó részét (védővámok, közvetlen exporttámogatások stb.). Ez viszont azt eredményezte, hogy az exportoffenzívára épülő növekedési modellt egyedül *a nemzeti valuta*, a jüan *alulértékelt szinten tartásával* képes alkalmazni. (Köztudott, hogy a valutaleértékelés az exportösztönzés hagyományos eszköze, miután az exportáló vállalat változatlan értékesítési feltételek mellett ilyenkor több hazai valutához juthat).

A ma már egyetlen gigantikus pártállam vezetői nem engedhetik meg maguknak, hogy a növekedési ütem jelentősen – mondjuk a nyugati államok többségének szintjére – csökkenjen, mert ez politikai destabilizációhoz vezetne. Hatalmukat ugyanis egyedül a növekvő foglalkoztatás és a nyugati jóléti modell ígérete képes

⁴ Dani Rodrik: *The Globalization Paradox*; WW Norton and Company, Inc., New York 2012.

fenntartani. Ez még akkor is így van, ha a kínai átlagjövedelem ma még messze elmarad a nyugatitól, alig magasabb El Salvador, vagy Egyiptom szintjénél, és csak a tengerparti övezetek és a nagyobb városok az igazi „élenjárók”.

Ebből az alapképletből azonban sok más is érthetővé válik. Kína vezetői nem feltétlenül – a kétségtelenül létező – világhatalmi ambícióik miatt vásárolnak ezermilliárdos nagyságrendben, alig kamatozó amerikai állampapírokat, amikor az Egyesült Államoknak hiteleznek. Kénytelenek ugyanis nagy mennyiségben dollárt venni, mivel csak így akadályozható meg a jüan dollárral szembeni felértékelődése. Ha nem így tennének, akkor az egész modell könnyen összeomlana, annak minden belátható és beláthatatlan következményével együtt. A világgazdaság jelenlegi szabályozásának paradoxona: a WTO dicséretes buzgalma, hogy Kínában is leépítsék a támogató iparpolitikát, pyrrhusi győzelemnek bizonyult. Ha a jelenlegi uniformizált gazdasági modell nem változik, akkor Kína a jövőben sem lesz hajlandó a nemzetközi pénzügyi rendszer együttműködő partnerévé válni, s ennek nem vezetőinek gonoszsága az oka. *A kínai gazdasági stratégia változatlansága* viszont azt jelenti, hogy biztosan növekedni fog a bizonytalanság és a globális befektetői félelem. Nem kell ugyanis nagy jóstehetség annak megjövendöléséhez, hogy amennyiben a kínai pénzügyi válság tovább mélyül, akkor a jelenlegi bizonytalan világhelyzetben a Lehman Brothers összeomlásához hasonló következményekkel kell számolnunk. Mindezek a veszélyek is a gyors és hatékony nemzetközi összefogást, ha úgy tetszik, *a globális kormányzásról* szóló tárgyalások azonnali megkezdését sürgetik.

Röviden szólva, a pénzügyi válság ötödik évében Nyugaton és Keleten a helyzet egyaránt változatlan: a papírgazdaság zavartalanul virágzik, miközben a reálgazdaság gyógyulására kevés az esély. Talán nem véletlen, hogy az elmúlt néhány évben növekszik azoknak a tudós szerzőknek a száma, akik szerint a válság csak újabb paradigmaváltással, *a gazdasági kormányzás nemzetek feletti szintre emelésével* lenne kezelhető. A hiányérzet azonossága mellett azonban még tudományos körökben is igen eltérőek a vélemények. Egyáltalán lehetséges egy működőképes nemzetek feletti intézményrendszert kiépíteni, vagy – tovább toldozgatva – inkább maradjunk meg a nemzetállamok nem működő, de már megszokott gyakorlatánál? A szkeptikusok közül érdemes a már idézett harvardi professzor véleményét röviden ismertetni. Mindenekelőtt azért, mert az ő ellenérvei a globális kormányzás hívei számára is megszívlelendőek.⁵

AZ EURÓPAI UNIÓ A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁS ELSŐ SIKERES KÍSÉRLETE

Dani Rodrik érvelése szerint a nemzeti korlátoltságon a legegyszerűbben úgy lehetne úrrá lenni, ha a kormányok belátnák a gazdaság kényszereit és a legfontosabb nemzeti hatásköreiket fokozatosan a – részben már ma is működő – nemzetek feletti szabályozó hatóságokra (mint amilyen például az *Értékpapírfelügyelvek Nemzetközi Szervezete* vagy a *Bázei Bankfelügyeleti Bizottság*) ruháznák. E kézen-

⁵ Lásd részletesen: Dani Rodrik: *The Globalization Paradox*; W.W. Norton and Company, Inc., New York 2012.

fekvő megoldási javaslattal egyrészt az a baj, hogy a politikusok vélhetően soha nem kívánnak lemondani az állami hatalomgyakorlás évszázadok alatt kialakult eszközeiről. Értelmiségi körökben ugyan mindig hálás téma volt a pártpolitikusok tudatlanságán élcelődni, de az elmúlt három évtizedben a hatalom megszerzésének és megtartásának motívumai inkább negatív értelemben változtak. Különösen Kelet-Európában *a nemzeti költségvetés feletti rendelkezési jog, vagy az állami tisztségek betöltése, a klientúra építése* és sokszor egyszerűen csak a *személyes meggazdagodás* ellenállhatatlan vonzerőt jelentenek a többségükben megélhetési politikusok számára. Ahogy a két világrendszer versengése megszűnt, a hatalomgyakorlás *közjót szolgáló funkciói szinte teljesen eltűntek*, s a tudatosan meggyengített állam ma már a hagyományosnak mondható elemi közfeladatait is (amilyen például a temetkezés) igyekszik polgáraitra hárítani.

Az évtizedek óta terjedő államellenesség jellegzetes terméke az *Igenis Miniszter Úr* főhősének és agyafúrt államtitkárának története,⁶ s az epizódok felhasználásával készült angol filmsorozat, amely a nyolcvanas évek óta világkarriert futott be. Azt azonban kevesen tudják, hogy e nagyszerű szatíra a neoliberais államellenesség bajnokának, *Margaret Thatchernek* volt a kedvence, miután politikai céljainak tökéletesen megfelelt a kormányzati közigazgatást és szereplőit lejárató gyilkos karikatúra. Más kérdés, hogy miniszterelnökként ő éppen egy diktatórikus, és meglehetősen hatékony kormányzásnak köszönhette a kétes értékű „Vaslady” becenevet.

Ha az évtizedek óta tartó ideológiai „agymosás” ellenére mégis sikerülne növelni a nemzetállamokkal szemben a *nemzetközi szabályozó hatóságok* szerepét, akkor is csak a technikai szakértelem és a kormányok közötti koordináció javítása lehetne a reális cél. Teljesen megoldatlan maradna például *e szervezetek beszámoltathatósága*, emellett a közjogi értelemben vett *politikai felelősségükről* még formális értelemben sem beszélhetünk. Ha igaz az a feltevésünk, hogy az átlag választópolgár már a nemzeti költségvetési politika kérdéseiben is teljesen tájékozatlan és tökéletesen manipulálható, akkor még kisebb az esély arra, hogy pusztán a *technikai szakértelem, a józan meggyőzés* (good explanation) elegendő lenne a globális szervezetek legitim működéséhez. És akkor még egyetlen szót sem ejtettünk mindenfajta gazdasági szabályozás esszenciájáról, vagyis a „nyertesek-vesztesek” többnyire megoldhatatlan problémájáról.

A neves közgazdász egyébként – szkepszise ellenére – *a nemzetek feletti kormányzás* mindmáig legérdekesebb kísérletének a válság miatt már-már leírt Európai Uniót tartja. A hat évtizedes tapasztalatok ugyanis a globális kormányzás lehetőségeiről, de egyszersmind korlátairól is szólnak. Az EU az egyetlen létező bizonyíték arra, hogy a nemzetek feletti demokratikus kormányzás lehetséges a gyakorlatban is. De éppen az unió tapasztalatok alapján a megoldatlan kérdések és a korlátok is jól körvonalazhatók.

A föderalisták ugyan mindig is elégedetlenek a gazdasági integráció eredményeivel, de a makrogazdasági adatok valahol mégis az „Európa-projekt” eddigi sikereit igazolják. Luxemburgot nem számítva például, a 28 tagú unión belül – az egy főre

⁶ Jonathan Lynn–Antony Jay: *Igenis Miniszter Úr – egy kabinetminiszter naplója*, Tas Kiadó, Budapest, 2008.

jutó jövedelmek alapján – az északi gazdagok és a szegény déliek közötti különbség „csak” három-négyszeres, míg világméretben ugyanez a mutató a százkilencven-szeres szintet is eléri.⁷ Rengeteg a vita az irányelvekre épülő gazdasági kormányzás nehézségéről, de tendenciaszerűen azért mégiscsak működik a *szubszidiaritás* elve. Vagyis a brüsszeli jogalkotásra – a kizárólagos uniós hatáskörökön kívül – általában csak akkor kerül sor, ha a szabályozási cél a közösség szintjén hatékonyabban érhető el. A formális jogalkotó szervek mellett a több mint 40 szabályozó ügynökség (agencies) is igen gazdag működési tapasztalatokat halmozott fel. Ezek hasznos kiindulópontként szolgálhatnak egy majdani föderális gazdasági kormányzat tervezői számára is.

Dani Rodrik értékelése szerint Európa leginkább egy félkész épülethez hasonlítható. Szuverén nemzetállamok gazdasági integrációjának az eddigi legmagasabb szintjét érte el a világon, de kormányzati rendszerének jövője még teljesen nyitott. Ezt jól példázta a 2008-as összeomlást követő válságkezelés is, amikor a tagállamok kormányai a bankmentésről, a fiskális ösztönzésről és egyéb stabilizációs lépéseikről a minimális egyeztetést is mellőzve, önállóan döntöttek. Mindez annak ellenére történt így, hogy a sok száz milliárdos kormányzati beavatkozások nyilvánvalóan közvetlenül befolyásolták a többiek helyzetét is (spillover effect).

Szemléletes példa a nemzetállamok meglehetősen laza politikai kötődésére, hogy 2009-ben három uniós tagállam, a görögök, lettek, magyarok számára csak akkor váltak hozzáférhetővé az uniós mentőalapok, amikor a támogatáshoz az IMF is jelentős összegekkel hozzájárult. Brüsszel a későbbiekben is ragaszkodott ahhoz, hogy a bajbajutottak megsegítésére *egy sajátos trojka* (Európai Bizottság, EKB, IMF) tisztségviselői tegyenek javaslatot. Képzeljük el annak az abszurditását, hogy Washington mondjuk Kalifornia államnak csak akkor juttatott volna pénzt szövetségi forrásokból, ha azt az IMF saját forrásaival is támogatja, s a felhasználást egyúttal folyamatosan ellenőrzi. Ne feledjük, hogy az összehasonlítás kizárólag jogi szempontból képtelenség, miután a gazdasági tartalom a két nagy régióban szinte teljesen azonos volt. A testépítő akcióhős *Arnold Schwarzenegger* kormányzónak ugyanis 2011-ig tartó hétéves kormányzása alatt sikerült a szövetségi állam adósságát megháromszoroznia. Ezért a pénzügyi összeomlás után ugyancsak rászorultak a szövetségi újjáépítési alapok támogatására, aminek természetesen egy valódi föderációban nem lehetett feltétele az IMF közreműködése.

A „NÉMET KÉRDÉS” TOVÁBBRA IS MEGOSZTJA EURÓPÁT

A *Európai Egyesült Államok* – versenyképességi szempontból mindenképpen ésszerű – modellje azonban számos egyéb ok miatt is nehezen valósítható meg. Az integráció viszonylag sikeres hat évtizede sem volt elegendő például ahhoz, hogy az EU tagállamai kellő távolságtartással szemléljék a történelmi múltban gyökerező ellentéteiket. A *német-francia rivalizálás* például annak ellenére folyamatos, hogy az integráció ügyét mindig is a legjelentősebb alapítók nagyformátumú

⁷ Dani Rodrik: i.m.: 217. oldal

politikusai (*Konrad Adenauer, Jacques Delors, Francois Mitterand, Helmut Kohl, Angela Merkel*) vitték előre. A pénzügyi válság viszont újból felerősítette a nagyhatalmak közötti feszültségeket elsősorban azzal, hogy az ilyen méretű veszteségek méltányos megosztásáról nemzeti alapon aligha várható megegyezés.

A helyzetet bonyolítja, hogy miközben Németország gazdasági értelemben Európa vitathatatlan vezetőjévé vált, egy másik alapító, Olaszország vagy a spanyolok komoly bajban vannak, és az „örök rivális” Franciaország is inkább a veszélyzónába sorolható. A gazdag északi államok a liberalizált belső piacon mindig is nyertesei voltak a déli és keleti bővítéseknek. A pénzügyi világháló pedig elsősorban a fejletteknek kínál lehetőséget arra, hogy a válságterheket a gyengébbekre hárítsák. A nettó befizetői pozícióban lévő tagállamok ugyan szívesen hivatkoznak arra, hogy – úgymond – ők finanszírozzák a nettó felvevőket. Mindez azonban aligha vehető komolyan, miután az EU teljes költségvetése aprópénz ahhoz a nyereséghez képest, amelyet a fejlettebb országok gazdaságai a piaci kapcsolatokon keresztül folyamatosan realizálnak.

E mélyen gyökerező feszültségek ritkán jelennek meg nyilvánosan az Unió formalizált döntéshozatali fórumain. Az itt zajló események mindig a diplomáciai protokoll szigorú szabályai szerint zajlanak, s az Európai Tanács kötelező „családi fotóin” még az egymást szívből utálók is mosolyogva állnak egymás mellett. Paradox módon talán ebben rejlik az Európai Unió legnagyobb ereje: a földrész ezeréves történelmében ugyanis nem volt összefüggő hat évtized, amikor az államok ne háborús eszközökkel akarták volna megoldani a „nemzeti” – *valójában a gazdasági erőforrások birtoklása miatt keletkező* – konfliktusaikat.

Ma azonban az igazi veszélyforrás a válság hatására rohamosan gyengülő (és amúgy sem túl mélyen gyökerező) *Európa-tudat*. Sokat idézett közhely, hogy a polgárok számára „Brüsszel túl messze van”, és a mai helyzetben ez a régi vélekedés válik „anyagi erővé”. Ezt jelzi például, hogy – neves szakértőket is felvonultatva – már Németországban is megjelent a *német márkához való visszatérést* sürgetők pártja. A híveket nem zavarja az a közismert tény sem, hogy az euróövezet eddigi legnagyobb haszonélvezője éppen a német gazdaság volt. Messze nem mindegy ugyanis, hogy egy fejlett feldolgozóipar a 80 milliós hazai, vagy az 500 milliós európai piacon értékesít. Ráadásul az egyesült Németországnak a közös valuta bevezetésekor sikerült elérnie, hogy a német márka árfolyamát az exportálók szempontjából kedvező árfolyamon rögzítsék az euróhoz. Az exportoffenzívára épülő stratégia számára nagy előny az is, hogy a kereskedelmi forgalomban megszűntek a valutaátváltás korábbi tetemes költségei. Emellett az eurót használó gazdasági szereplőknek a nemzeti valuták árfolyamának ingadozásai ellen sem kell drága biztosítási ügyleteket kötniük. Szakértői körökben mindez evidencia, ezért több mint meglepő, s egyúttal aggasztónak is mondható a „márkapárt” – igaz egyelőre csekély súlyú – jelenléte a német politikai közéletben.

Az integráció gazdasága, döntéshozatali rendszere valóban bonyolult, s számos felmérés készült már arról, hogy még az alapító tagállamok közvéleménye sem sokat tud az intézmények tényleges működéséről, sokak számára még a létezésüket is homály fedi. Még inkább ez a helyzet a 2004-ben, illetve azt követően csatlakozott perifériaországokban. Itt még könnyebb a populisták dolga, akik a válság éveiben egyre sikeresebben pózolnak a „nemzetmentő” szerepében. A közvélemény olyany-

nyira nem ismeri ugyanis a globális gazdasági folyamatokat, hogy egy kormány akár a saját gazdaságpolitikájával okozott károkat is könnyedén hártja a „brüsszeli bürokrátákra”. Természetesen az uniós támogatással megvalósuló fejlesztési projektek ünnepélyes átadási rendezvényeiről azért a „nemzetmentők” soha nem hiányoznak.

Már több szakértő mutatott rá arra a viszonylag új jelenségre, hogy Európa mostani feszült helyzetében sokan akár Németország egyértelmű vezető szerepét is elfogadnák. Ehhez természetesen a jelenleginél sokkal egységesebb és hatékonyabban működő kormányzati együttműködésre lenne szükség.⁸ Különösen angolszász sajtóköri körökben vélik úgy, hogy nagyon hiányzik a karizmatikus vezető, aki – *Henry Kissinger* örökéletű bon mot-ját idézve – mindig felhívható lenne, ha Európa ügyeiről van szó. Erre a szerepre sokan akár „közfelkiáltással” is megválasztanák Angela Merkel német kancellárt, ő azonban láthatóan nem vágyik arra, hogy Németország deklarálta az Unió vezetője legyen. Bár eddig is ő volt az élharcosa a *költségvetési föderalizmus* és a *bankunió* ügyének, de a választások előtti nyilatkozataiban inkább a kormányközi jelleg fontosságát hangsúlyozta.

Az egyesített Németország vezetői mindig is óvakodtak attól, hogy az európaiak (különösen a franciák) újból hegemoniatörekvéseket lássanak az ország sikeres gazdasági expanziója mögött. Láthatóan így sem tudják megakadályozni, hogy Dél-Európában a válság kitörése óta erősödjön a németellenesség, miután a megszorításokat sokan – okkal vagy anélkül – a német kormány pénzügyi szigorának tulajdonítják. A történet azonban inkább arról szól, hogy Németország nem csupán a protestáns „Észak” sokat emlegetett alapértékei miatt (takarékoság, konzervatív költségvetési és beruházási politika, hosszú távú szemlélet stb.) válhatott Európa vezető gazdasági hatalmává. Angela Merkel és tanácsadói modern kori *merkantilizmus* tűnik a siker igazi titkának, vagyis a német gazdasági előnyök természetes módon konvertálódtak hátránnyá a déli partnerek számára, az egységes európai piacon.

Az újra felfedezett merkantilista modell az igen fejlett német *kis- és középvállalati szektorra* (Mittelstand) épül, amely a teljes munkaerő több mint 60 százalékát foglalkoztatja, s a GDP több mint 50 százalékát állítja elő. Talán nem közismert, de a német GDP 50 százaléka exportból, 22,6 százaléka a feldolgozóiparból származik⁹, jóllehet ma már világszerte a *szolgáltatási szektor* a legnagyobb foglalkoztató. A 2005-ben kezdődő Merkel-korszak kétségtelen vívmánya, hogy a robusztus exportjövendelmek ellenére Németország képes volt ellenállni a túlköltekezés csábításának. Amíg a „déliek” – élve a válság előtti pénzűbőség, az alacsony kamatlábak és a kalandor hitelpolitika kínálta lehetőségekkel – növelték a belső fogyasztásukat (például óriási ingatlanberuházásokat indítottak el), Németország ennek pontosan az ellenkezőjét tette. Az euróövezetben például a *bérek éves növekedési üteme* az ezredforduló után sem csökkent 2,4 százalék alá. Németország viszont már Schröder kancellársága idején is – a munkahelyek megőrzésére hivatkozva – jelentősen csökkentette a bérkiáramlást. Ez már a pénzügyi válság kirobbanása előtti években sem haladta meg az 1,1 százalékot. A viszonylag magas megtakarítási hányad ugyan-

8 Inotai Edit: Merkel a belső pályán. *Népszabadság* 2013. július 13.

9 Rana Foroohar: Why Germany Must Save the Euro to Save Itself? *TIME* August 12. 2013.

akkor lehetővé tette a német bankok számára, hogy a spanyol, olasz, görög fejlesztési projektek finanszírozóivá váljanak.¹⁰

Ha a válság számainál maradunk, akkor már néhány adatból is látható, hogy az *Európai Egyesült Államok legnagyobb akadályát* 2013 nyarán elsősorban az *európaiak nemzetállami korlátoltsága* jelenti. Elvi síkon ugyanis mindenkinek igaza van, csak éppen mindenki a valóság más és más elemét emeli ki.

Az *euróövezet bajban lévő tagjai* jogosan hivatkoznak arra, hogy a több éve tartó megszorítási programok semmilyen látható eredménnyel nem járnak. Az övezet egészének gazdasági visszaesése folytatódott (igaz ennek mértéke 2012-ben csak 0,6 százalék volt), de ugyanez várható 2013-ban is. A munkanélküliségi ráta 12 százalék fölött van, s a fiatalok esetében már közelít a drámai 25 százalékos mértékhez, ráadásul a deficittel összefüggő problémák csak tovább súlyosbodnak.

A *német politikusoknak* is igazuk van abban, hogy az EU legnagyobb gazdasága már eddig is jelentős összegekkel, több száz milliárd euróval támogatta a déliek mentőprogramjait. Az is igaz viszont, hogy ez jórészt garanciavállalást jelentett, ami csak szimbolikus teher a német adófizetőknek, miután a mentőalapokból származó kölcsönöket a bajba jutottak eddig még – ha nagy nehézségek árán is – mindig törlesztették. A német kormány viszont meglehetősen rugalmatlan volt a hazai béreket terhelő elvonások terén, s nem hajlandó mérsékelni a fogyasztást terhelő adókat sem. Pedig ezekkel a kormányzati lépésekkel ösztönözhetné a belső fogyasztást – többek között – ezzel is bővítve az európai kereskedelmi partnerek exportlehetőségeit. S ha ehhez még azt is hozzáteszük, hogy az elmúlt évek pénzügyi válsága miatt a befektetők akár zéró kamatszint mellett is hajlandóak voltak a biztonságosnak tartott német állampapírokat megvásárolni, akkor a sokat emlegetett „áldozatvállaláson” inkább csak mosolyogni kell. A német pénzügyminisztérium számításai szerint 2010 és 2014 között csupán a kamatkidadások csökkenése miatt a költségvetésnek mintegy 40 milliárd eurót sikerül megtakarítania.¹¹

Így végső soron a *kritikusok* érvei sem nagyon vitathatóak, akik szerint Németország – miután exportórként első számú haszonélvezőjévé vált a közös valutának – sokkal többet is tehetne az euró és a szorosabb pénzügyi integráció erősítése érdekében. A kancellár „föderalista” elkötelezettsége remélhetően csak átmenetileg gyengült az őszi választások miatt, de e téren nagy áttörés továbbra sem várható. Miután a német átlagszavazó – nem lévén a számok embere – várhatóan a jövőben is túlzottan tartja a déliek „segélyezését”, a kancellárasszonynak az integráció mélyítésében visszafogottnak kell maradnia.

A választási eredmény végül is az eddigieknél is jobban megköti politikai pártok kezét, minden szempontból növeli a kompromisszumkényszert, ami nem kedvez a szükséges uniós változtatásoknak. Márpedig Európa első számú gazdasági hatalma nélkül igen csekély az esélye annak, hogy a *fiskális unió* és a szorosabb *európai kormányzás* ügye valóban komolyan napirendre kerüljön. Maradnak a kis lépések – *Romano Prodi* sokat emlegetett skeptikus szavai szerint a traktorülés-szabványok harmonizációja –, miután a nagy európai ügyekben soha nem tudunk meg-

¹⁰ Uott

¹¹ http://hvg.hu/gazdasag/20130818_Nemetország_40_milliard_eurot_nyert_az_euroovezet_valasagan

egyezni. Az északi tagállamokat ugyan nem lesz könnyű erről meggyőzni, de a jelenlegi helyzetben például a húsz éve kőbe vésett maastrichti kritériumok fokozatos lazítása is elkerülhetetlennek látszik. Csak rugalmasabb szabályrendszerrel érhető el ugyanis, hogy a pénzügyi jog uniós szinten ne csak a monetáris szigort, hanem *a gazdaság ciklikus kilengéseit* is mérsékelni képes gazdaságpolitikát szolgálja.

Tetszetős elméletekben persze nincs hiány, amelyek többségükben inkább a status quo fennmaradásához szolgáltatnak szakmai érveket. *Werner Weidenfeld* müncheni professzor szerint Európának valójában nincs is szüksége markánsabb vezetői szerepre.¹² Elegendő, ha vezetési impulzusok, átgondolt javaslatok születnek, amelyeket a tagállamok megvitatnak és átültetnek a saját gyakorlatukba. Mint utaltunk rá, ez a különböző német–francia tandemek esetében néha működőképes is volt. A baj csak az, hogy a jelenlegi pénzügyi összeomlás semmilyen korábbihoz nem hasonlítható feszültségeket teremtett. Az óriási veszteségek következtében egyre nehezebben kezelhető a tagállamok közötti „elosztási kérdés”. A fejlettségben, versenyképességben jóval heterogénebb – immár 28 tagú – integrációnak kellene ugyanis mindenki számára elfogadható kiutat találnia a válsághelyzetből.

INTÉZMÉNYI MEGOLDÁSOKAT KERESVE, MARADJUNK A REALITÁSOKNÁL

E sorok szerzője nem szeretne hangulatot kelteni a tudós professzorok tanácsaival szemben. A jelenlegi válságra jellemző tanácsstalanságot mutatja ugyanakkor, hogy a harvardi *Joseph S. Nye* híressé vált elmélete, a *soft (smart) power* is egyre népszerűbbé válik.¹³ A puha hatalomnak elsődlegesen a meggyőzésre és nem a hatalomgyakorlás hagyományos eszközeire (jutalmazás, kikényszeríthető jogkövetés stb.) kell épülnie. Nye tézise szerint a soft power azért lehet eredményes, mert a hatalomra törekvők kulturális értékeik vonzerejével, vezető szerepük megszerzésének legitim voltával és morális súlyukkal képesek befolyást gyakorolni a politikai szereplőkre, így magukra az államokra is. A gondolat emelkedettségéhez aligha férhet kétség. De ne felejtjük el, hogy a Borostyánliga (Ivy League) elit egyetemének campusán (lásd Harvard) gyakrabban találkozhatunk *Platón* ideális államának szellemével. Mint tudjuk, a görög bölcs *Államában* az vet majd véget az állampolgári nyomorúságnak, ha a filozófusokból lesznek királyok. Be kell látnunk, hogy ennek realitása a mai, pénzügyi válságtól gyötört Európában meglehetősen csekély. Tegyük hozzá, hogy a közigazgatással szakmaként foglalkozó szkeptikusok szerint ez egyébként sem lenne igazán jó megoldás. A *soft law* körébe tartozó *ajánlások, vélemények* amúgy az európai integráció régóta ismert – tagállamokat nem kötelező – jogi eszközei, amelyek hatástalanságáról már jó ideje meggyőződhattünk.

Bármilyen szervezeti formában képzeljük is el a jövő *globális kormányát*, először azt kell végiggondolnunk, hogy *egyáltalán lehetséges-e* a legfontosabb gazdasági területek átfogó, nemzetek feletti szabályozása.

¹² Lásd Inotai Edit idézett cikkét.

¹³ Joseph S. Nye Jr.: *Soft Power: The Means to Success in World Politics. Public Affairs* 2004.

A már idézett Dani Rodrik három olyan közismert, és a világsajtót sokszor bejárt problémát emel ki a kérdés illusztrációjaként, amelyek létezését és megoldatlanságát senki nem vitatja. Ezek:

- a) A Kína által exportált játékok az egészségre káros mértékben tartalmaznak veszélyes anyagokat (például ólomszennyeződést).
- b) Az amerikai jelzáloghitelekre épülő származékos értékpapírok az egész világon szétterjedtek. Ezek a „mérgező” pénzügyi eszközök voltak a közvetlen kiváltó okai a nemzetközi bankválságnak, s annak is, hogy az államok gigantikus bankmentési akciói következtében az államadósságok már-már kezelhetetlen szintre emelkedtek.
- c) Számos országból (pl. Indiából, Nepálból, Indonéziából) gyermekmunkával készült termékeket exportálnak Európába és az Egyesült Államokba.

A három különböző problémakört az kapcsolja össze, hogy az egyes államokban meglehetősen eltérőek a *szabályozási szintek* (standards), illetve előfordulhat, hogy ilyenek egyáltalán nem is léteznek. Elvileg nehezen vitatható, hogy szükség lenne az ólomtartalom, vagy a pénzügyi termékek szabványainak egységesítésére, illetve a gyermekmunka általános tilalmára is. Talán még az is könnyen belátható, hogy e konkrét esetek egyikében sem hagyatkozhatunk a „piac” sokat emlegetett, csálhatatlan értékítéletére. A globális gazdaság korában a szennyezett, esetleg gyermekmunkával készült importcikknek fogyasztói ugyanolyan keveset tudnak a vásárolt termékről, mint azok a befektetők, akik az elmúlt években a mérgezővé vált származékos értékpapírok miatt veszítették el a megtakarításaikat. Nem véletlen, hogy a *fogyasztóvédelem* a fejlett országokban is egyre nehezebben birkózik meg a napi feladataival. Az egészségre káros élelmiszerek forgalma, vagy a termékek hamisítása világviszonylatban olyan méreteket öltött, hogy a *nemzeti hatóságok* gyakorlatilag tehetetlenek, vagy szűkösi kapacitásaikkal legfeljebb utóvédharcok folytatására alkalmasak.

A minden országra kötelező egységes szabályozási szintek amúgy jogos igénye azonban nemcsak a nemzetállamok vezetőinek politikai ellenállásába ütközik. Számos olyan elvi probléma is létezik, amelyeken egy esetleges globális szabályozás sem lenne képes változtatni. Elsősorban azért nem, mert *az országok között* jelenleg létező – sőt növekvő – *jövedelemkülönbségek* ezt egyszerűen nem teszik lehetővé. Az amerikai szerző példánál maradva, a munkakörülmények világméretben egységes szabályozása sem szüntetheti meg a gyermekmunkát. Az érintett országok többségében ugyanis olyan méretű a nyomor – szociológusi divatszóval a mélyszegénység – hogy egy szigorúbban érvényesített jogi tilalom „jobb” esetben a gyermekprostitúció növekedéséhez, rosszabb esetben tömeges éhhalálhoz vezet. A mindmáig uralkodó neoliberális gazdaságfilozófia szellemében mindezt persze nevezhetjük az adott ország „komparatív előnyének” is.

Nem mondható egyszerű feladatnak a *pénzügyi termékek egységes szabályozása* sem. A globális piacgazdaság viszonyai között elvileg sem kifogásolható, hogy az a befektető, aki hajlandó magasabb kockázatot vállalni, a garantált, de alacsony hozamú állampapírok helyett kockázatosabb, de nagyobb profitot ígérő pénzügyi termékeket vásároljon. A *nemzetközi hitelminősítő cégek* feladata éppen az lenne, hogy a befektetőket megbízható módon tájékoztassák az általuk vállalt kockázat mértékéről, ha bármilyen pénzügyi terméket vásárolnak.

Ma már közzismert, hogy a Standard and Poor's, a Moody's vagy a Fitch Ratings a 2008-as pénzügyi összeomlást megelőzően éppen e fő feladatukat nem látták el. *Tömegesen minősítették kiválónak* (AAA) a később értéktelenné bizonyult ingatlanalapú származékos értékpapírokat, amelyek az egész nemzetközi bankrendszert megfertőzték (toxic assets). Jelentős volt a szerepük abban is, hogy az országok közötti jövedelemkülönbségek – akár az államok tényleges reálgazdasági teljesítményétől függetlenül is – növekedtek. A deregulációs kampányok következtében ugyanis nemcsak a pénzügyi termékek szárnyalhatnak szabadon, hanem maga a hitelminősítői tevékenység is alig szabályozottá vált. Az eladósodott országok gyakran éppen a sorozatos leminősítések következtében voltak kénytelenek egyre magasabb kamatot fizetni államkötvényeik után, tovább süllyedve a politikailag már kezelhetetlen mélységbe.

Az adósok jogai nem sérülnének, ha ezekben az esetekben csupán a „pénzpiacok” tárgyilagos értéktételéről lenne szó. A 2008-as összeomlás után azonban kiderült, hogy a „befektetői bizalom” gyakran nem véletlenül ingott meg, miután esetenként a hitelminősítők érdekeltsége is kimutatható volt egy-egy jelentős árfolyamcsökkenésben. Számos olyan példát ismerünk, amikor a pénzügyi befektetők azért kötöttek ilyen (shortolási) ügyleteket, mert – akár bennfentes információk alapján – tudtak a várható leminősítésekről, így százmilliárdos nyereségeket értek el. Ehhez képest a szabályozó hatóságoknak ma még abban sem sikerült egységes álláspontot kialakítaniuk, hogy a hitelminősítők tevékenységéért vajon fizethetnek-e azok az értékpapír-kibocsátók, amelyeknek a termékeit éppen minősítik. Egy ilyen kapcsolat összeférhetlensége – az érdekelteken kívül – egyébként mindenki számára nyilvánvaló.

A *termékbiztonsággal* kapcsolatos harmadik probléma sem kezelhető pusztán szabályozási kérdésként, miután alapvetően az országok általános fejlettségétől – ha úgy tetszik – megint csak a globális jövedelemkülönbségektől függ. Paradox módon Kínában az ólomszennyezettségre vonatkozó jogi előírások meglehetősen szigorúak. A termékek minőségellenőrzése azonban jórészt hatósági, vagyis *közigazgatási kapacitási* kérdés. Egyetlen feltörekvő gazdaság helyzete sem változna pusztán attól, ha sikerülne a szabályozási szinteket (standards) egységesíteni. Az erőforrások viszonylagos szűkössége miatt ugyanis ez utóbbiak általában nem rendelkeznek kellő számú, magasan képzett szakértővel, nemzetközileg is elfogadott (vagyis akkreditációval rendelkező) laboratóriumokkal, amelyek elvben mind feltételei annak, hogy termékeiket fenntartás nélkül elfogadják a fejlett országok piacain.

Közzismert például, hogy az amerikai *Élelmiszer- és Gyógyszerellenőrző Hatóság* (Food and Drug Administration) szigorú követelményrendszere és eljárásrendje régóta közzutálatnak örvend a világ gyógyszer- és élelmiszerexportőrei körében. Az európai integráció is a kezdetek óta küzd azzal a problémával, hogy az áruk szabad áramlása gyakran egyáltalán nem egyeztethető össze a fogyasztók szempontjából nélkülözhetetlen termékbiztonsággal. A jelenleg még áthidalhatatlannak tűnő szakadék ugyanis nem az eltérő standardekkel, hanem a fejlettek és a feltörekvők közigazgatási kapacitásainak különbözőségével magyarázható. Ezen változtatni pedig csak rendkívül lassan, évtizedek tudatos, nemzetközileg is összehangolt politikájával lehetne. Nem is szólva arról, hogy az elmúlt évtizedekben, sőt a válság óta is uralgó *neoliberális államfilozófia* és *naiiv szabályozásellenesség* éppen hogy az

ellenkezőjét valószínűsíti. Nem az országok közötti jövedelemkülönbségek csökkenése, hanem inkább további növekedése várható.

FELADATOK ÉS HALVÁNY REMÉNYEK

Ez a tanulmány a probléma nagyságrendjéhez képest meglehetősen rövid, s feltételezhető, hogy számos felvetése – legalábbis az adott részkérdésre szakosodott specialisták szerint – elnagyolt. Szerzője mégis reméli, hogy az elviselhető terjedelem és az esszébe hajló stílus miatt lesznek, akik elolvassák. Ők viszont az utolsó oldalakhoz érve, joggal várnak valamiféle „megoldást”. Ha a liberális nemzetállamok több száz éve működő rendszere a globális gazdaságban ennyire alkalmatlanná vált a kormányzásra, akkor mégis mi a teendő?

Mindenekelőtt annak kényszerű belátásra lenne szükség, hogy a világ sorsát *még sokáig a nemzetállamok* fogják intézni, kevésbé patetikusan: továbbra is a fejlett országok – többnyire – liberális demokráciái maradnak a politikaformálás elsődleges színterei. Ez sajnos nem a globális (gazdasági) kormányzást sürgető javaslatok igazságtartalmán, netán az érvek szakmai megalapozottságán múlik. A jelenlegi válság tanulsága például, hogy hiába látták (írták le) sokan a pénzügyi rendszer túlzott deregulációjának veszélyeit, a „történelem történik”, vagyis *a rendszer mindig az uralkodó érdekek és a hatalom logikája szerint működik*. Talán azért érdemes időnként mégis felhívni a politikusok és a hatalmat ténylegesen gyakorló világcégek vezetőinek a figyelmét a halmozódó feszültségekre, mert e nagy rendszerek 2008-hoz hasonló méretű összeomlása a már kivívott pozícióikat is veszélyezteti.

A nemzetállamok fennmaradásával kapcsolatos realizmust az is indokolja, hogy a lakosság azonosságtudatával, kötődéseivel kapcsolatos kutatások – többnyire országoktól függetlenül – azonos következtetésekre jutnak. A megkérdezettek többsége ugyanis elsősorban *valamelyik állam polgárának* vallja magát, ezt követi a lakóhelyhez, vagy valamilyen más *helyi közösséghez* való tartozás. A fontossági sorrendben csak ezután következik a *globális tudat*, vagyis a személyes viszonyulás a világproblémákhoz, amilyenek például a pusztuló környezet, a Föld kimerülő víz- és energiakészletei, netán a pénzügyi rendszer destabilizálódása. Nem meglepő, hogy a felmérések szerint mindez igen szoros összefüggést mutat az iskolai végzettséggel és a szociális helyzettel. A nemzetközi szinten is piacképes szakértők, vagy a „papírgazdaság” befektetői nyilvánvalóan jóval kevesebbet foglalkoznak hazájuk pártügyeivel, ugyanakkor van véleményük a világ sorsát alapvetően befolyásoló folyamatokról. Ugyanez nem mondható el arról a sokaságról, amelynek tagjai, akár sportesemények kapcsán is képesek utcai harcokat vívni egymással. Miután – részben az elosztási viszonyok, részben a szórakoztatóipar globalizációjának köszönhetően – elsősorban az ő létszámuk növekszik folyamatosan, várható, hogy a globális tudat és felelősség a jövőben is csak a tőkeerős, magasabb státuszú rétegektől lesz elvárható. Vagyis elsősorban az ő ismereteik, véleményalkotásuk befolyásolására lenne szükség ahhoz, hogy e téren érdemi változások indulhassanak el.

Ha elfogadjuk az előbbi realista megközelítést, akkor mindenképpen fel kell adnunk a globális állam és a globális szabályozás koncepcióját, de – az Európai Unió létező gyakorlatát modellnek tekintve – azért sok mindent tehetünk a fenntartható

világgazdasági kapcsolatok érdekében. Ahogyan Európa államaiban *az értelmiségi elit többsége* – minden jogos szkepszise ellenére – *tisztában van az integráció előnyeivel*, ez a meggyőződés szélesebb, nemzetközi alapokon is terjedhet. Bizonyítható például, hogy a gazdasági szuverenitás önkéntes korlátozása kontinensünk valamennyi tagállama számára inkább előnyökkel, mint hátrányokkal járt. Vagyis az integráció – a nemzetállamok évezredes, háborúkba torkolló vetélkedésével szemben – a globális világban egyedül kínálhatja a „win-win” összefogás lehetőségét. Közismert, hogy a „déliak” a belépést követően valamennyien részesültek azokból a kohéziós és egyéb fejlesztési forrásokból, amelyek segítségével csökkenthették az infrastrukturális lemaradásuk mértékét. Az alapítók „elitklubja” számára viszont a több körben bővülő, de változatlanul egyenlőtlen piaci cserekapcsolatok révén adódtak/adódnak többletlehetőségek. Valószínű, hogy ez utóbbi gazdasági előnyöket a „nettó befizető” tagok nemzetállami keretek között sokkal kevésbé realizálhatták volna.

EGY MÁR MŰKÖDŐ GLOBÁLIS RENDSZER: AKKREDITÁCIÓ ÉS MEGFELELŐSÉGÉRTÉKELÉS¹⁴

A globális gazdaság korában könnyű belátni az *akkreditált megfelelőségértékelő* (conformity assessment) *szervezetek* hallatlan jelentőségét. Különösen, ha a nem túl távoli jövőben már nemcsak az áruk és a tőke, hanem a munkaerő és a szolgáltatások is valóban szabadon áramlanak majd szerte a világon. Valamennyi iparág és az összes szolgáltató érdekelt ugyanis abban, hogy egyetlen akkreditálás, illetve a megfelelőség tanúsítása elegendő legyen a termékeik, vagy a szolgáltatásaik nemzetközi értékesítéséhez: „Az azonos feltételek közötti kereskedelem előfeltétele az, hogy bármely termék (beleértve a szolgáltatásokat is), amelyet az egyik gazdasági környezet hivatalosan elfogad, szabadon áramolhasson más gazdasági környezetben is anélkül, hogy terjedelmes újvizsgáláson, újratanúsításon stb. kellene átesnie.”¹⁵

Az akkreditálás fogalmán azt értjük, hogy egy *nemzeti akkreditáló testület* hivatalosan elismeri és igazolja, hogy egy szervezet, vagy természetes személy alkalmas meghatározott megfelelőségértékelési feladatok elvégzésére. A rendszer tehát úgy épül fel, hogy a *megfelelőségértékelés* maga is sajátos piaci szolgáltatás, amelyet különböző ellenőrző, minősítő, tanúsító szervezetek (például vizsgálólaboratóriumok, terméktanúsítók, környezetvédelmi hitelesítők stb.) díjazás ellenében végeznek. E szervezetek kapják a *minősítésre vonatkozó jogosítványaik*at a – jogszabálylyal létrehozott, kormányzati felhatalmazás alapján működő – nemzeti akkreditáló szervtől (Magyarországon például ez utóbbi a Nemzeti Akkreditáló Testület – NAT). A megfelelőségértékelő szervezeteknek természetesen az is érdekük, hogy az egyik országban megszerzett akkreditált státuszukkal más országok piacain is végezhesenek minősítési tevékenységet. Hasonlóképpen az is fontos, hogy az általuk kiállított tanúsítványokat (például arról, hogy egy gyártó által eladni kívánt mérőműszer

¹⁴ E témakör vázlatos összefoglalásakor Fazekas Marianna: *A köztestületek szabályozásának egyes kérdései* című könyvére támaszkodtunk. Rejtjel Kiadó, Budapest 2008. 66–86. oldal.

¹⁵ Uott: 68. oldal.

megfelel a nemzetközi szabványoknak és egyéb előírásoknak) más országokban is elfogadják.

A különböző termékek és szolgáltatások minősítése sehol a világon nem nélkülözheti az állam jelenlétét és aktív közreműködését. Azokban az esetekben, amikor egy termék (szolgáltatás) közvetlen veszélyt is jelenthet az emberi életre, egészségre (például az élelmiszerek, vagy a gyógyszerek esetében), a forgalmazáshoz államigazgatási hatósági engedélyekre van szükség, s ez vélhetően a jövőben sem változik. Ehhez képest egyre szélesebb körben alkalmazzák az „enyhébb fokozatot”, amelyben az állam kiválasztja és meghatározott időre kijelöli a megfelelőségértékelő szervezeteket. Ez utóbbiak a saját szakterületükön (munkavédelem, orvostechnika, tűzvédelem stb.) időről időre megvizsgálják, ellenőrzik a termékeket és a szolgáltatásokat, és erről nemzetközileg elismert tanúsítványt állítanak ki.

Az akkreditáció és a megfelelőségértékelés már létező gyakorlata elkerüli a piac kontra állam terméketlen vitáját. A gazdasági folyamatok e területen ugyanis már régóta kikényszerítették a nagyfokú önszabályozást és a nemzeti rendszerek szoros együttműködését. Az intézmények harmonizációjára nem az államok engedélye, vagy nemzetközi megállapodása alapján került sor, hanem a megfelelőségértékelő szervezetek maguk hozták létre egy szorosan együttműködő nemzetközi rendszert. Az akkreditációs szervezetekre és eljárásokra, csakúgy mint az akkreditálhatóság, vagy a megfelelőségértékelés egységes kritériumaira *nemzetközi és európai szabványok* vonatkoznak.¹⁶ Egy nemzetállam természetesen bármikor megtehetné, hogy nem vesz tudomást a nemzetközi fórumok (például az Európai Akkreditálási Együttműködés – EA) által elismert egységes követelményekről. Erre azonban nem nagyon van példa, miután egyetlen, az országáért – nemcsak szavakban – felelősséggel tartozó kormány sem vállalja, hogy a nemzeti akkreditációs rendszere *elveszíti a nemzetközi státuszát*. Ebben az esetben ugyanis annak helyére azonnal más országból származó feljogosított szereplők lépnének. A befektetőket ugyanis nem a nemzeti lobogók színe, hanem a megfelelőségértékelők munkájának minősége és az ezáltal megszerezhető nemzetközi piaci elismerés érdekli.

Az akkreditáció és a megfelelőségértékelés szabályozása és kialakult gyakorlata akár működő *modellként* szolgálhat a globális gazdasági kormányzást szorgalmazók számára. Példaértékű, ahogyan az európai jogalkotók már 2008-ban rendeleti szinten szabályozták a kérdést.¹⁷ A rendelet biztosítani kívánja, hogy az áruk szabad mozgásának előnyeit élvező termékek megfeleljenek a közérdek védelme követelményeinek is. Az egészség, a biztonság – ideértve a munkahelyi egészséget és biztonságot is – a fogyasztóvédelem vagy a környezetvédelem köztudottan olyan közösségi értékek, amelyek nemzetek feletti közhatalmi szervek közreműködése nélkül nem védhetők hatékonyan. Az akkreditálásról és piacfelügyeletről szóló uniós rendelet ehhez a reménykeltő törekvéshez biztosít általános keretet és működési elveket. A siker feltétele természetesen az, hogy az – amúgy jogilag kötelező – szabályokat a tagállami hatóságok be is tartsák.

¹⁶ Ilyenek például az ISO/IEC ill. CEN/CENELEC megfelelőségértékelési szabványok.

¹⁷ Az Európai Parlament és a Tanács 2008. július 9-i 765/2008/EK rendelete a termékek forgalmazása tekintetében az akkreditálás és piacfelügyelet előírásainak megállapításáról és a 339/93/EGK rendelet hatályon kívül helyezéséről.

POLITIKAI TÁMOGATÁSSAL AZ ANARCHIKUS PÉNZÜGYEK IS KEZELHETŐK

A G20-ak közvetlenül a válság kitörése után igen alapos elemzést közöltek az okokról és a szükséges teendőkről. Az Európai Unió ezen túlmenően fontos jogszabályokat is elfogadott annak érdekében, hogy az elszabadult hajóágyúként viselkedő pénzügyi rendszer kiszámíthatóbbá váljon és a reálgazdaság érdekeit is szolgálja. Csak reménykedhetünk abban, hogy ez a tendencia folytatódik és a határozott deklarációkat tettek is követik majd. Ha például elolvassuk a G20 szeptempétersvári csúcstalálkozójának közös nyilatkozatát¹⁸, akkor a dokumentumból látható, hogy a szükséges szakértői ismeretek a döntéshozók rendelkezésére állnak. A baj inkább az, hogy csak igen *lassan körvonalazódik* a nemzetközi intézményi háttér, amely – kellő források és jogi felhatalmazás birtokában – képes lenne a nyilatkozatokban foglaltak végrehajtására. A gazdasági nagyhatalmak nemzeti kormányai és az állami apparátusok pedig továbbra is a saját logikájuk és jogalkotási terveik szerint darálják a napi ügyeket, amellett, hogy valamennyien a rövid távú választási ciklusok foglyai.

A változatlan intézményi alaphelyzet ellenére a G20-ak legutóbbi közleménye mégis mutat némi pozitív irányú elmozdulást. Bár a szeptempétersvári találkozót politikailag inkább a szíriai konfliktus uralta, a gazdasági helyzetértékelésben és főleg a pénzügyi szabályozással kapcsolatban számos fontos törekvés is megjelent. A *gazdasági növekedés ösztönzése és a munkahelyteremtés* – nem meglepő módon – a világ jelenlegi vezetői számára is elsőszámú prioritássá vált. A dokumentum elfogadni látszik azt a – korábban *Christine Lagarde* IMF-vezérigazgató által is hangoztatott – véleményt, hogy a fejlett országoknak nagyobb rugalmasságot kellene tanúsítaniuk a növekedés ösztönzése érdekében. A költségvetési szigorhoz való doktrinér ragaszkodás helyett ösztönözniük kellene a globális keresletet. Vagyis a nagyhatalmak vezetői talán felismerik, hogy ma már a keynesiánus gazdaságpolitika sem valósítható meg „egyetlen országban”. Jóllehet a dokumentum nem említi név szerint Németországot, de az utalás egyértelmű: a nagy kereskedelmi többlettel rendelkező, erős gazdaságok megengedhetik maguknak a hazai kereslet ösztönzését is.

Természetesen mindez nem lehetséges szorosabb nemzetközi intézményi együttműködés nélkül. A G20-ak felhívják az ILO, az OECD és a Világbank-csoport vezetőit, hogy – a kormányok illetékes minisztereivel együtt – tegyék alkalmassá a napirenden lévő pénzügyi szabályozási reformokat, hogy azok *a hosszú távú beruházások finanszírozását is ösztönözzék*.

A hathatósabb gyakorlati lépések reményét kelti az is, hogy megegyeztek egy egységes, automatikus *adóinformációs rendszer* kiépítésében, amely globális szinten kötné össze a nemzeti adóhatóságokat. A rendszer technikai részleteit az OECD-vel közösen már 2014 közepéig ki kell dolgozni, s a G20 országok vezetői vállalják, hogy 2015-ig a gyakorlati indításra is sor kerül. Az új rendszer amúgy egy átfogó nemzetközi program része, amelynek alkotói végre felismerték, hogy a globális tőkeáramlás és a digitális gazdaság végzetes kihívást jelent a nemzeti adórendszerek

¹⁸ G20 Leaders' Declaration Saint Petersburg Summit 5–6 September 2013.

számára. Egyelőre ugyanis nincsenek hatékony jogi eszközök a profitok kimenekítésével és az adóalapok tudatos eltüntetésével szemben. E pénzügyi technikák értelemszerűen főleg a szegényebb országokat sújtják, s a probléma kezelése nemzetközi összefogás nélkül teljesen reménytelen.¹⁹ Hasonlóan pozitív felismerésről szól, hogy a jövőben *külön kellene kezelni az alacsony jövedelmű országokat*, amikor az IMF és a Világbank-csoport egységes útmutatót kíván kibocsátani az eladósodott országok adósságkezelésével kapcsolatban (Guidelines for Public Debt Management).

A formálódó politikai egyetértés jelei láthatók a pénzügyek szabályozásával kapcsolatban is. A dokumentum maga úgy értékeli az eddig megtett fontosabb lépéseket (például a bankok tőkekövetelményeinek szigorítását a Basel III. csomag keretében, vagy a származékos értékpapírok tőzsdén kívüli kereskedelmének újraszabályozását), hogy ezek a reformlépések példa nélküliek. A 2008-as washingtoni csúcsparticipantoknak az a közös törekvése, hogy nemzetközi szinten szabályozzák és ellenőrizzék valamennyi pénzügyi intézmény, piac és szereplő működését, már eddig is jelentős változásokat hozott.

A G20-ak kiemelkedő eseménynek tekintik például, hogy a bázeli székhelyű *Pénzügyi Stabilitási Tanács* (Financial Stability Board – FSB) immár jogi személyiséggel, emellett jelentős felhatalmazással is rendelkezik a nemzetközi pénzügyi szabályozók megreformálásával kapcsolatban. Bár az FSB-t senki nem nevezi pénzügyi világkormányának, de az általa koordinált szervezetek – a pénzpiaci szereplők befolyásos körén kívül – valójában a nemzetközi pénzügyi elitet képviselik. A tanácsban jelen vannak a gazdasági nagyhatalmak jegybankjai, illetve pénzügyminisztériumai, valamint pénzügyi felügyeleti hatóságai. Olyan globális szervezetek is részt vesznek a koordinációs munkában, mint az IMF, a BIS, a FED, az Európai Központi Bank, a Világbank, az Európai Bizottság vagy az OECD, de e körbe tartoznak a nemzetközi szabályozó hatóságok is (például a Bázeli Bankfelügyeleti Bizottság, vagy a Számviteli Standardok Nemzetközi Bizottsága – IASB és mások). E tekintélyes névsor miatt nem szabad lebecsülnünk az FSB rendkívüli aktivitását, ami a válság óta tapasztalható. Nagy számban készít ugyanis helyzet-elemzéseket és szabályozási javaslatokat a nemzetközi közösség, mindenekelőtt a G20 számára. Ilyenek készültek például már az „árnyék-bankrendszerrel”, a rendszerkockázatot jelentő óriásbankok (too big to fail) problémájával, illetve a származékos értékpapírok sok bajt okozó forgalmával kapcsolatban. Bízató fejlemény, hogy a legújabb elemzések a reformok fejlődő és felzárkózó országokra gyakorolt hatásaival külön is foglalkoznak. A nemzetek feletti „pénzügyi hatóság” egyelőre nem rendelkezik jogalkotó hatáskörrel, az viszont elképzelhető, hogy az egyre szorongatóbb gazdasági kényszerek hatására a nemzeti törvényhozók sem nagyon tehetnek mást, minthogy követik az egységes pénzügyi szabályozási javaslatokat.

2008-hoz képest új elem, hogy a *Szentpétervári nyilatkozat* már arról is szól, hogy az óriásbankok határon átnyúló tevékenysége például csak úgy lesz ellenőriz-

19 A projekt a G20-ak és az OECD közös kezdeményezése, teljes nevén: *Base Erosion and Profit Shifting* – BEPS.

hető, ha a felügyeleti hatóságoknak kellő függetlenséget, erős jogi felhatalmazást és megfelelő forrásokat is biztosítanak. Az FSB-nek 2014 végéig konkrét javaslatot kell előterjesztenie arra vonatkozóan is, hogy a rendszerkockázatot jelentő pénzügyi óriások a jövőben ne közpénzekből finanszírozzák a saját veszteségeiket (loss absorbing capacity). Stratégiai jelentőségű kezdeményezés az is, hogy az FSB és az Értékpapír-felügyeletnek Nemzetközi Szervezete (IOSCO) a nemzeti hatóságokkal összefogva szabályozási eszközökkel csökkentsék a jelenlegi túlzott függést a hitelminősítők gyakran megbízhatatlan értékeléseitől.

A gazdag feladatlistán a pénzügyi válság számos további neuralgikus pontja is szerepel. Talán az eddig felvázoltakból is látható azonban, hogy e nagysúlyú globális problémák megoldásához *nem újabb szervezetek*, hatóságok kitalálására lenne szükség. Ha például a pénzügyi szabályozás területén csupán a jelenleg működő nemzetközi intézmények gazdag tárházát nézzük, már a nemzetállamok és e szervezetek közötti tényleges együttműködés is igen sokat jelentene. Szakmai körökben ugyanis ma már szinte senki nem állítja, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszer a jelenlegi formájában fenntartható lenne. Vagyis továbbra sem a szellemi tőke vagy esetleg a jogi eszköztár hiánya okozza a változatlanul súlyos feszültségeket. A nagy kérdés továbbra is az, hogy a szakértők által csaknem minden területen kidolgozott *szabályozási javaslatok megkapják-e valaha is a kellő politikai támogatást*.

Mindenesetre az Európai Parlament igyekszik példát mutatni abban, hogy a hangzatos deklarációk mellett konkrét jogi lépésekre is sor kerüljön. 2013 szeptemberében nagy többséggel fogadták el ugyanis azt a javaslatot, amelynek alapján a jövő év szeptemberétől az Európai Unió 150 legnagyobb bankját az Európai Központi Banknak kell közvetlenül felügyelnie.²⁰ Ezt akár korszakos döntésnek is nevezhetjük, miután ezáltal a nemzeti bankfelügyeleti hatóságok jelentős jogkörei kerülnek át uniós – ha úgy tetszik – „szövetségi” szintre. Modellértékű lehet az is, hogy a parlament az EKB-val kötött intézményközi megállapodás keretében jelentős ellenőrzési jogosítványokat is biztosított magának. Teljes körű betekintése lesz például azokba a dokumentumokba, jegyzőkönyvekbe, amelyek az EKB bankfelügyelettel foglalkozó részlegének ülésein készülnek. Az EP és a Tanács együttesen fogja jóváhagyni az új felügyeleti részleg vezető tisztségviselőinek kinevezését és a lemondásukat is kezdeményezheti. Egyetértés alakult ki a tagállamok között abban a kérdésben is, hogy a bankfelügyelettel kapcsolatos tevékenységet szervezeti szempontból szigorúan el kell választani a monetáris politika kidolgozásáért felelős részlegetől. Ha nem is szabad túlértékelnünk a döntés jelentőségét, az aligha vitatható, hogy egy újabb, a föderális Európa irányában tett, fontos lépésről van szó.

A digitális forradalmak korában a technológia pusztító katasztrófák forrásává válhat, de egyszersmind soha nem látott lehetőségeket is kínál. A *nagy adattömeg* (Big Data) például egyaránt felhasználható egyes üzleti csoportok extraprofitjának a növelésére, de akár az emberiséget fenyegető járványok megelőzésére is. Az Egye-

20 Zöld jelzést kapott az EP-ben az uniós bankfelügyelet. <http://www.vg.hu/penzugy/> 2013.09.13.

sült Államok déli partjainál nemrég pusztító Katrina hurrikán közeledtének hírére a lakosság pánikszerű vásárlásokba kezdett. A legnagyobb áruházlánc online számítógépes rendszere minden előzetes hipotézis nélkül könnyedén kimutatta, hogy ilyen vészhelyzet idején melyek a legkelendőbb élelmiszerek. Hasonló katasztrófa-helyzetekben tehát csak fel kell tölteni az adott árucikkkel a polcokat és a busás haszon nem maradhat el. Egy hasonló kapacitású Big Data-központ ugyanakkor arra is képes lehet, hogy például a lakosság elektronikus levelezésének tartalomelemzésével az egészségügyi hatóságoknál jóval gyorsabban mutassa ki egy súlyos influenzajárvány terjedésének irányát.²¹ *A nagy informatikai rendszerek tehát közösségi és magáncélokra egyaránt használhatók* – a G20-ak felelőssége, hogy a XXI. század sorsát alakító, ám ma még teljesen szabályozatlan új technológia milyen célokat szolgál a jövőben.

Az idő sürget. A pénzügyi világháló – az eddigi szabályozási erőfeszítések ellenére – továbbra is anarchikusan működik. Ez a Lehman Brothers csődje óta kezd annyira megszokottá válni, hogy a néhány milliárdos botrányok már nem is foglalkoztatják a közvéleményt. Például 2013 szeptemberében csak a néhány soros napi-hírek között szerepelt, hogy az amerikai és a brit pénzügyi hatóságok 920 millió dolláros bírsággal sújtották az USA legnagyobb bankját. A JPMorgan Chase londoni fiókja kockázatos ügyleteivel 6 milliárd dolláros veszteséget okozott, ráadásul a botrány kirobbanásakor még téves tájékoztatásával is igyekezett megteveszteni az ügyfeleket, mindezt persze a cég jó hírének a védelmében. A szűkszavú tudósítások természetesen a nemzetközi pénzügyi rendszerbe vetett bizalomról és hasonlókról egyáltalán nem szóltak.

A történeti krónikák évezredek óta az uralkodók, a nagy hadvezérek és politikusok tetteinek leírásával ragadták meg olvasóik képzeletét. A Big Data és a pénzügyi világháló korának közszereplői viszont már csak szánalmas bábfigurák a *gazdasági hatalom valódi gyakorlóihoz* képest. Miközben a politikusok ádáz médiaharcukat vívják a négyévenkénti újraválasztásukért, többségüknek fogalma sincs a huszonegyedik század nagy kérdéseiről. Csak a felelős államférfiak/államhölgyek szűk köre adja néha tanújelét annak, hogy az előzőkben vázolt globális kihívásokra a választott döntéshozók is keresik a válaszokat. Vagy legalábbis tudnak a nemzetközi összefogást sürgető problémák létezéséről. A *Swiss Federal Institute of Technology* nagy rendszerekkel foglalkozó kutatói egy közelmúltban megjelent tanulmányukban például 43 ezer transznacionális óriáscég tulajdonosi és egyéb kapcsolati hálóját vizsgálták meg. A közvetett tulajdonosi szerkezetet is számbavéve arra a következtetésre jutottak, hogy ma az ENSZ-tagállamoknál lényegesen kevesebb, *mindössze 150 cég uralja a világgazdaság felét*. E cégek *háromnegyede* amúgy *pénzügyi közvetítő*. A tanulmány szerzői – jobb ötletük nekik sem lévén – felvetik az egész világra kiterjedő *antitröszt hatás* gondolatát.²² E rövid dolgozat ennek számos jelenlegi nehézségéről szól. De talán még nem késő, hogy valamit mégis tegyünk a globális gazdaság kormányozhatósága érdekében...

21 A példák a Big Data Day 2013. szeptember 12-ei rendezvényén hangzottak el a Wigner Adatközpontban: Lévai Péter: *Big Data – paradigmaváltás a tudományban?*, illetve Ságvári Bence: *Mindannyian adatok leszünk* c. előadásában.

22 A kutatást ismerteti: <http://www.hir24.hu/gazdasag/2012/07/03>.

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA 2014. DÍJAZOTT DOLGOZATOK

GAZDÁLKODÁSTUDOMÁNYI KAR II.

GAZDASÁGFÖLDRAJZ, TERÜLETFEJLESZTÉS SZEKCIÓ

I. díj	Gerencsér Anett, Széplaky Eszter	Foglalkoztatási lehetőségek a kazincbarcikai kistérségben, ajánlások a jövőkép formálására – fókuszban a dél-gömöri falvak – Trizs, Ragály, Alsószuha
II. díj	Balla Bettina, Fodor Vivien, Grósz Luca Tamara	A desztinációmá케팅 kihívásai, fókuszban az imázsépítés
III. díj	Főző Zsolt, Ritter Kinga	Autópályaépítések gazdasági és foglalkoztatási hatásai Magyarországon

GAZDASÁGI JOG SZEKCIÓ

I. díj	Lipi Balázs	Elektronikus számlázás kérdései az adójogban
II. díj	Mányoki Anna	Miért gondolkodunk egyformán? A társasági adózás trendjei a világban 2006 és 2011 között

HR ÉS SZERVEZETFEJLESZTÉS SZEKCIÓ

I. díj	Pálfi Bence	Elkötelezettségprofilok és az elkötelezettséggel összefüggő tényezők vizsgálata szakkollégisták körében
II. díj	Molnár Zsófia	Skandináv nők ereje – A nők foglalkoztatottsága a skandináv országokban
III. díj	Hagymási Eszter	Identitás-gazdaságtan a középiskolában: egy empirikus vizsgálat

INFORMÁCIÓMENEDZSMENT SZEKCIÓ

I. díj	Koncz Tamás	Business Intelligence and Data Analytics: How can they be used in sports for gaining competitive advantage?
II. díj	Takács Dávid	Az adatvizualizáció előnyei kontrolling tervezőrendszerek esetén
III. díj	Balogh Gábor Turul	A Cloud szolgáltatás biztonsági kérdései – avagy mit kínálnak a szolgáltatók és mit várnak a vállalatok?